

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXXIII. ÉVF. 1941.

MÁRCIUS—ÁPRILIS

2. FÜZET.

Az unitárizmus világ-missziója.

A világ-misszió nem valamely teológiai csodabogár, hanem sajtószerű unitárius örökség. Inkább életfeladat, élethívatal, erkölcsi és lelki őrhelyenállás, mint vad idegentjáró fanatikus hit-térítés. Közösségi szempontból a faji, nemzeti értékeknek az egyetemes színvonalra való emelése. A kettőnek olyan kiegyensúlyozása, amelyből minden irányban gyarapodás származik. Az egyetemes színdúsabb, tökéletesebb lesz, míg a nemzeti tágabb és mélyebb. Ez a misszió világ-szükségesség, amint a „Szabadelvű, keresztények“ utolsó világkonferenciája is nagyon találóan megállapította, különösen ma, amikor a két fogalom; az egyetemes és nemzeti sok tekintetben gigantikus harcot vív egymással. A harc kimenetele ránk nézve nem érdektelen, aminthogy nem érdektelen a vallásunk világ-missziója sem. Egyenes kötelességünk tehát megismerkedni ennek lényegével, magasztos célkitűzéseivel s megvizsgálni, hogy az unitárizmus mennyiben képes megfelelni világ-missziós küldetésének.

Mindenek előtt a misszió fogalmának unitárius értelmezésével kell tisztába jönnünk, ami nézetünk szerint egyképpen nehéz és könnyű feladat. Nehéz, mert a négyszáz éves múlt nem termelt ki egyöntetű, hivatalos álláspontot s így a magunk megfogalmazására vagyunk utalva, de könnyű, mert tájékozódásainkban élhetünk a szabad mozgás lehetőségeivel. A négyszáz esztendő szinte megszakítás nélküli testet és lelket ölő harcban telt el, amelyben a pusztító létfenntartás vitte a legfontosabb szerepet. Az unitárizmus, amint ezt már a megelőző dolgozatban is kifejtettük, befelénző lett, a belső alapokat kereste, a belső erőket gyűjtötte és állította munkába, ihletésért pedig a múlt felé fordult, hogy a megvívott harcok tanulságaiból merítsen lelket a további küzdelmekre. Egyedül volt és önmagából táplálkozott, mint a sötétbe

hulló lámpa fénye, amelynek hatókörét a bezáró falak nagy mértékben korlátozzák, de fényhatását a szűk térben hatványozottan emelik. Az unitarizmus kohó lett, amelyben szikrázó gondolatok hevültek, de a világ megnemértő közönyében, sőt ellenséges magatartásában elhalványultak, vagy megsemmisültek. Ilyen körülmények között érthető, ha az unitarizmus nem foglalkozhatott a misszió közismert gondolatával. Igaz, hogy önmagában kitermelte a minőségi ember és a mély és tisztult vallásos meggyőződés fenkölt típusát, amely egyik alaptényezője lett világ-missziójának. A múlt század vallásos közömbössége háttérbe szorította, de a kisebbségi sors ismét égető életkérdéssé tette a lelki vigyázást és számvetést, sőt bizonyos lendületet adott az elinduló belmissziós törekvéseknek. Az unitárius belmisszió 22 éves hősköltevényének legszebb epizódját abban a 10 egyházközségben írták, amelyet a külső nyomások és belső erők hívtak életre, hogy bennük az igaz kereszténység kibontakozzék.

Ennyi röviden a történelmi háttér, amit felvázolhattunk a misszió fogalmának jobb megértéséhez. A háttér minden vonatkozásában erdélyi, a szó nemes és igaz értelmében vett belmisszió, amely jelenleg csak töredékeiben fejezi ki az unitarizmus világ-misszióját.

A külmisszióhoz az unitarizmusnak semmi köze nincs. Tudomásunk szerint egyetlen földrész vagy ország unitárius egyháza sem szervezett és nem tart fenn intézményes külmissziót. Léteznek ugyan intézmények, amelyek unitáriusok között a kölcsönös töredést s egymás megsegítését célozzák, de inkább a testvéri kapcsolatok elmélyítésének szem előtt tartásával, a lelki és szellemi értékek kicserélésének magasztos gondolatával, mint a hittérítés közismert törekvéseivel. Szorongattatásainkban mi is gyakran éreztük az angol és amerikai hittestvéreink adakozó lelkének áldó melegét, fölemelő hatását, de testvér adott a testvérnek, hogy a bajban lévő egyház szellemi és kultúr kincseit átmenthesse a jövőnek. Az unitarizmus széles e világon azt vallja, hogy amíg önmagunkban és magunk körül végnélkül hullámszanak a megoldatlan életfeladatok s amíg teremtett világunk „sóvárogva várja az Isten fiainak megérkezését s epekedik mindhalálíg“, addig balgaság és szerénytelenség távoli fajok életébe avatkozni s ott tűzni ki életcélokat. Először mutassuk fel a magunk kereszténységének jobb, igazabb, hívőbb formáját, illetőleg próbáljuk azt megélni s csak

azután tárjuk más népek elé követendő példának. „Úgy fényeljék a *ti* világosságotok az emberek előtt, hogy lássák a *ti* jó cselekedeteiteket s dicsőítsék a *ti* mennyei Atyátokat!” (Mt. V. 16). A belső világosság, mint Isten fénye lelkünkben kifelé épűgy hat, vonz, melegít, utat mutat, mint az önmagából táplálkozó, sötétbesugárzó gyertya fénye. S ha valaki a göethei lelkület magaslatára ér, önkénytelenül vágyódik e világosságra és még a halálos ágyán is feléje küldi utolsó sóhaját. Viszont a mesterségesen táplált vagy erőszakolt világosság csak hamis fényt áraszt vagy megvakít. Színigaz, hogy az írások szerint Jézus elküldötte tanítványait, hogy az Evangéliumot hirdessék, *de előbb bizonyágot tett az igazságról*. A kereszténységnek is ezt az utat kell választania külmissziós törekvéseiben, ha nem akar hamis hírverések vádjába esni s a látszat-kereszténység csödjébe jutni. Az unitárizmus komoly lelkiismeretvizsgálat után úgy ítéli meg a helyzetet, hogy a kereszténység missziós törekvéseiben sem befelé, sem kifelé nem érte el a célját. Elismeri, hogy távoli földrészeken megszámlálhatatlan emberbaráti üdvös intézményt létesített, ragyogó terveket hajtott végre s a hősök és szentek légióit termelte ki magából, de kénytelen megállapítani azt is, hogy mindezek súlyos tehertétellel jártak, nevezetesen a benszülött lakosság katonai és gazdasági leigázásával, gyarmatosításával. A Britvilágbirodalom megteremtésében a misszionáriusok vitték a dicsstelen felderítői, előrsi szerepet. Az Evangéliummal fedezték a fegyvert s a nyugati művelődésnek sok olyan romboló melléktermékét importálták, amely talán örökre megmételyezte a jámbor benszülöttek egész életét. Balázs Ferenc írja egyik könyvében, hogy az északindiai hegyek között élő törzsek életében megdőbbsenve fedezte fel a pálinkafőzés tudományát, mint egy megkezdett, de korán félbenmaradt keresztény külmisszió emlékét. Ez ugyan elszigetelt jelenség, de könyvtárra rugó kötetek és sok millió boldogtalan ember felzaklatott lelke rejti magában azt a mérhetetlen anyagot, amely telistele van ilyen és ehhez hasonló esetekkel. Érthető és indokolt tehát, hogy az unitárizmus nem vállalt külmissziós szerepet. Elzárkózó magatartását mégsem a külső és belső eredménytelenség határozta meg teljesen. Nem is a közismert szegénysége és maroknyisága, sem a lélek hiánya, hanem a vallásos világszemlélete. Az unitárizmus felekezeti és vallásközi viszonylatban a megértő türelmességen és az összehasonlító vallástudomány alapján áll, ami azt jelenti, hogy elveti

a kizárólagosság és egyedülidvezítés elvét. Köveli a tudományt, mely elkülönülő faji kultúrákról beszél, mely kultúrák nemcsak, hogy nem feleslegesek, hanem egyenesen szükségesek, mert érték- és színkálájukkal kiegészítik, tökéletesebbé teszik az emberi művelődést. A fajkultúrák kitermelték a maguk vallásos géniuszát, amelyet idegen eszmékkel sem helyettesíteni, sem pótolni nem lehet. Ezt csak elsorvasztani vagy megölni lehet, amit ékesen bizonyít a kipusztuló amerikai indiánok esete. Ez a faj halálra van ítélve, mert nem bírja el a keresztény kultúra lélekzetelállító közelségét. Pedig a külmisszió mindent megtesz az érdekükben. A katolikus papok némely helyen indián ruhába is öltöznek, a misét átítatják indián faji, ill. törzsi ceremóniák jellegével, indián ünnepeket soroznak be naptárukba, de minden hiába; kifelé megtévesztő máz, befelé azonban lassú, de biztosan ölü mérég. Így ítélve a dolgokat, az unitarizmus nincs meggyőződve afelől, hogy a jávai vagy koreai benszülöttet csak valamely felekezeti köntösbe öltöztetett kereszténység tehet boldoggá. Azonban vallja a benszülött társadalmi és anyagi felszabadításának szükségességét, felemelkedését az emberi méltóság magaslatára, hogy sajátos lelkiségéből sajátos életkörülményei és életfeladatai közepette kitermelhesse az egyetemes emberi értéket. Ez azonban már nem a szokványos külmisszió.

A fent elmondottakból máris kidereng, hogy lényegbeli különbség állhat fenn az általánosan ismert bel- és külmisszió, valamint a világmisszió között. A világmisszió bizonyos pontokon találkozik a szó nemesebb értelmében vett belmisszióval, de a külmisszióval nem. Ez tisztán ki fog tűnni a világmisszió ismertetéséből.

Megelőző dolgozatunkban érintettük, hogy az unitarizmus a reformáció keretében nem a szertelen gondolkozás-módnak a csökevénye, amint azt az előítéletes, felekezetieskedő felfogás szívesen hirdeti, hanem ellenkezőleg, bizonyos lelkiérésnek az eredménye. Most ezt a gondolatot kiegészítjük azzal, hogy, mint ilyen, a reformáció igaz lényegének a megtestesítője, az eszme végrehajtója és megkoronázója. *Unitarizmus nélkül nem lett volna reformáció a reformáció.* Csonkán, befejezetlenül maradt volna, mint egy isteni gondolat, amelyet értelmetlen emberi kéz metsz keresztül. A villogó pallós lesújtását Erdélyben Dávid Ferenc mártírelke védte ki, odadobván saját életét, hogy megmentse az isteni gondolat kiteljesedését. A kiteljesedés gondolata megérdemli, hogy részletesebben foglalkozzunk vele. Lássuk miben áll ez?

A reformáció egy világfolyamatot indított el, egy szellemi zajlást, melynek hullámverése a lélek minden területére kihatott. Vallásos vonatkozásban a magasfeszültség feltörte a hét lakat alatt őrzött Bibliát s a szabad kutatás tárgyává tette. Igen ám, de legelőször önmaga rettent meg a szabadság lehetőségeinek mélységétől s hogy idejében mentse a menthetőt, csak a Bibliát tette szabaddá, magát a szabadkutatást a minimumra csökkentette, a lélek szárnyait lekötözte. A reformáció csak félútig ért el mert, amint Ravasz püspök találóan írja (Bevezetés a gyak. teológiába 12. o.) „az utódok nem tudtak reformátusabbak lenni a reformátoroknál, tehát egyre katolikusabbakká váltak“. Az elakadást az unitárizmus oldotta fel a lelkiismeret szabadságának a kivívásával. S ez által lett megkoronázója a reformációnak. A kereszténység kebelén belül elismertette a „semper idem reformari“ alapelvét: *az örök revízió létjogosultságát sőt szükségességét.* Világmissziója itt veszi kezdetét s minden, ami fontos és rettenetes, ami megtartó és kockázatos az életében innen ered. *Kovács lett, az örök erjedés keresztény szimbóluma, élő és feszítő lelkiismeret. A haladás zászlója alá szegődött s mindig az élre küzdötte fel magát. A tudományos kutatás eredményeitől nem félt, sőt maga kereste a hit és tudás összhangbahozásának lehetőségeit. A darwinizmus metsző szeleit a lélek vitorláiba fogta, s a létért való küzdelem nyers fogalmát a fejlődés nagyszerű gondolatával itatta át. A kiválasztódás törvényét a fizikai világból az erkölcsi világba emelte, hirdetvén a jézusi elvet, hogy emberségünk megítélésénél nem a nyers erő mennyisége, hanem a lélek minősége az irányadó. A fejlődést, mely mint alaptörvény letagadhatatlan, spiritualizálta, s a vallásos szinten a tökéletesedés gondolatával cserélte fel. Célja nem az volt, hogy Istent könyörögje le a világba, hanem hogy a vitágot emelje Istenhez.*

Mint egy tavaszi légáram felszakította a megdermedt élet jegét s megindította az élet-vizek zúgását, hogy mind többen és többen szomjúhozzák a tiszta Evangéliumot. Mint előharcos megteremtette azt a tenyérnyi földet, mely mindig tárt karokkal várta a jobb világért, krisztusibb életért küzdő gondolkozók csoportját. A kevésbé megértettek, *az örök kisebbségek igéretföldje és mentvára lett, de egyúttal örök hirdetője és bizonyága az eszmék diadalának a nyers erőszak felett.* S ezt a hivatását nem egy szűkreszabott térben töltötte be, hanem a szó tágabb értelme sze-

rinti világban. Nem is mindig, mint szervezett intézmény, hiszen a megszervezett, intézményekben élő unitáriusok száma a kereszténység családjában még ma is elenyészően csekély, hanem, mint egy isteni erő-központ, egy láthatatlanul működő leadó állomás, mely alapigazságait szakadatlanul sugározza szét a világba. Egyik dolgozatunkban az unitárizmust világfolyamatnak neveztük. Ez a folyamat hasonlatos a bibliai szélhez, melyről nem tudod honnan jön és hová megy csak a zúgását hallod. Helyesebben csak egyet tudsz azt, hogy a zúgó szélben Isten munkálkodik s te áhitatos örömmel kapcsolódol Isten munkájába. Így kapcsolódott be az unitárizmus is az isteni tervezésbe és töltötte be világmisszióját azok között, akik egy felvillanó pillanattal előbb látták meg a de-rengő hajnalt, akik egy lépéssel az emberiség előtt meneteltek, akik egy szemernyit emberiben szerettek s egy sóhajtsánsnyival nehezebb keresztet vállaltak a jövő emberiségért.

Az unitárizmus világmissziójának sajátos hangsúlyt ad az a tény, hogy az unitárizmus vallásos eszméinek gyökerét mélyebbre eresztheti a nemzeti élet talajába, mint bármely más keresztény felekezet, amiből önként következik, hogy több értéket felszívhat ill. felszínre hozhat abból. Az unitárizmus belső természetéből, rugalmasságából adódik ez a spontán alkalmazkodás, mondhatni átlényegülés. Míg a többi keresztény felekezet a dogmák merev világán nyugszik s kötött törvények szerint kapcsolódik bele a nemzet lelki életébe s a dogmák kifeszített hálózatán keresztül érintkezik az egyetemes világgal, addig az unitárizmus a lélek segítségével oldja meg ezeket a kérdéseket. A léleknek pedig meg van az a nagyszerű adottsága, hogy egyszerre szétbont és összetesz, megkülömböztet és harmonizál anélkül, hogy a két alaptörvény bármelyikét előnybe részesítené vagy megsértené, tehát lényegében megváltoztatná. Egyszerre tud nemzeti és egyetemes lenni, akárcsak a népi kultúrák legsajátosabb termékei: a népballadák. Tagadhatatlan pl., hogy a skót és székely népballadák, bár a maguk nemében páratlanok, egyedülállóak, sok belső közös emberi vonást tartalmaznak. A táj, a sajátos életmód, életszemlélet különbözik, de *a lélek* rokon: *emberi*. Az unitárizmus útjának, kifejlődésének van valami köze a balladákéhoz. Az unitárizmus is bizonyos fokig az ú. n. népi, mély kultúrák szüleménye. Míg pl. a keresztény felekezetek között a katolikus hitesezmék az egyetemesség jegyében terjedtek s mintegy felülről törtek be egyes nemzetek életébe, hogy ott

elvégezzék a maguk feladatát s megközelítsék az örök katolikus gondolatot, addig az unitarizmus a reformáció lelki hullámverésének következményeképpen a mélységből bontakozott ki akár Erdélyben, akár Lengyelországban akár Angliában. Belülről hatott kifelé, természetesen a közvetítők, prófétai lelkek útján. A katolicizmus sohasem hatolhatott le az igazi nemzeti jelleghez, mert dogmájában a tridenti alapon, egyháziasságában és célkitűzéseiben Róma központiségének alapelvén állott. Elismerjük, hogy a katolikus világ is adott nemzeti hősokeket, de ez a kérdés lényegében nem tartozik jelen tárgykörünkbe. Amúgy is még tisztázatlan annak eldöntése, hogy pl. a törökverő hősokek életében mi vitte a döntő szerepet: a magyar-e vagy a katolikus keresztény gondolat? A katolicizmus magyar vonatkozásban csak annyiban tudott nemzeti lenni, amennyiben egy néhány hős királyt *szentté*, néhány makulátlan magyar leány-lelket *boldoggá* s egy-két ünnepet *nemzetivé* avatott. A protestáns felekezetek már a dolgok természeténél fogva mélyebbre hatoltak, de azok sem érték el az unitárius mélységeket. Az unitarizmus nemcsak mint a reformáció teljes kivirágzása, hanem mint a magyar vallásos génusz csúcsteljesítménye jelentkezett, amikor a *gondolat-szabadságot, mindenkint megelőzve, a keresztény vallásban világfogalommal és lelkiismereti törvénné emelte*. Az csak természetes, hogy egy nemzet, mint a magyar, mely évszázadokon át a szabadság szent eszméjéért vérezett, vallásos vonatkozásban a keresztény világot a gondolat szabadságával ajándékozta meg. Elfogulatlanul beszélve, ennyi jogon egyetlen nemzet sem tehetette. De az is természetes, hogy ezt a gondolatot a magyar lélekből az unitarizmus termelte ki, illetőleg csak az termelhette ki. Tovább menve, az is természetes, hogy Amerikában, ahová kezdetben a politikai és más üldözöttek emigráltak, az unitarizmus a későbbi századokban a rabszolgaság felszabadításának igaz bajnokaként jelentkeztek. Az Egyesült-Államok népe elindulásakor zászlójára írta, a lelkébe véste az emberi élet méltóságának szentségét s az unitarizmus a népi hagyomány szellemében vállalta ezt a nemzeti feladatot, amely egyúttal a legjézusibb, legkeresztényibb feladat.

Hazatérve, számunkra az „erdélyiség“ egyet jelent az unitarizmus világmissziójának azon törekvésével, mely a nemzeti értéket az egyetemes színvonalra kívánja emelni. Erdély önálló állami élete ezzel az unitárius örökséggel indult el. Nagy fejedelmei ezt

az örökséget védték, ezt a most már világ-fogalommá tágult örökséget valahányszor a vallásszabadság védelmére kardot rántottak. Az pusztán az unitárizmus erdélyi sorsának tragédiájához tartozott, hogy amíg kifelé a tőle örökölt eszméket védték, befelé a sorait mind nagyobb buzgósággal ritkították. De ez is velejárója a krisztusi életnek és a missziójának. Messiások sorsa ez.

Felvetődik a kérdés, hogyha az unitárizmus csaknem az elkülönülésig nemzeti tud lenni, mint különálló részt mi egyesíti, mi kapcsolja egybe az egyetemes unitárius egésszel? Mert hiszen így szeparáltan élve, egymagábanvéve legfennebb egy keresztény mozaik. Megemlítettük már, hogy az örök kapocs a lélek. Az unitárizmus „a lélek egyházában” helyezkedik el s itt fejt ki világmisszióját. A lélekről pedig kifejtettük, hogy az egyformán tud szétbontani és összetenni, mert meg van hozzá a mérhetetlen rugalmassága. Ezt a gondolatot most azzal egészíthetjük ki, hogy a *lélek, mint összekötő valóság szervezesebb és erősebb minden kötetlennél.* A különböző földrészek és országok unitárius egyházai úgy kapcsolódnak egymáshoz, mint az élő szervezet tagjai. Mindenkinek megvan a maga sajátos *nemzeti hivatása*, de egy nagy közös *egyetemes céllal: Isten országának munkálásával.* A pillanat hatása alatt kikiváncozik belőlünk egy rövidke jellemzés, mely a fenti gondolatot megvilágítja:

Amerika, az ifjú népek és korlátlan lehetőségek hazája kitermelte az örök kezdeményező, figyelő és kutató unitárizmust; *az unitárizmus szemét.* *Anglia*, a zárkózottabb, erős hagyományos alapon álló, tekintélyt kereső, befelé néző életében Martineau keresztül kitermelte az *unitárizmus, rendszerező eszét.* *Az erdélyi unitárizmus* sok szenvedéseiben kitermelte az *unitárizmus szívét*, a magyar jellem melegségét. Szem, ész és szív kölcsönösen egyesült egy magasztos keresztényi gondolatban: *megmintázní a Mester jellemét!*

Ez az általános törekvés hatja át az egész földkerekség unitárizmusát. Mindannyiunkét, azokét, akik évszázadokkal ezelőtt elérkeztünk a keresztény *lelki nagykorúsághoz* és azokét is, akiket csupán évtizedes csatlakozás fűz hozzánk. A csatlakozás bárhol és bármikor történik spontánszerű, belső erők munkája, amint ez nyilván kitűnik az unitárizmus történelméből. A tragikus véget ért lengyelországi unitárizmus csak az üldöztetések idejében keres szorosabb kapcsolatot az erdélyivel, az angliairól csak évszázadok múltán szerzünk tudomást s ők rólunk viszont, az amerikai, csehországi

és a Fülöp-szigetek több milliós unitárius egyházait szintén a lélek vezérelte az unitárius egységbe. És balga az, aki isteni Gondviselést nem sejt ebben.

Az eszme elindult... küzdve, elbukva, de ismét fölemelkedve útat tör magának népek és nemzetek szívéhez. Kondul, mint távoli harangszó. Az Isten keze kongatja, mint a tavaszthírdető hóvirág fehér csengettyűjét. Vannak, akik alusznak, vannak, akik nem hallják vagy nem is akarják meghallani, de aki meghallja, boldogan siet feléje mert érzi, hogy a virradat felé tart és foglya lesz az örök hajnalnak. Ez a távoli harangszó az unitárizmus világ-missziója, melynek textusa: *világosság, szabadság, türelem, Isten-és emberszeretet!*

Simén Dániel.

Teremtő erő, Élet, a Halhatatlanság eszméje.

A következő gondolatmenethez nem úgy jutottam, hogy a vallás és tudomány kérdéseit összhangba hozni akartam. A természettudományi kutatás alapjaiból kiindulva kíséreltem meg egy olyan világnézet megalkotását, amely a valóságot tükrözi. Törekvésem az volt, hogy összefogva a végső eredményeket, ezeknek segítségével egy kevéssel megnagyobbítsam azt a teret, amelyet érzékszerveink és műszereink révén a nagy egészről felfogni képesek vagyunk, amelyre érzékszerveink és műszereink rávilágítanak. Aki ezen az úton halad, meglepve fogja látni, hogy egy minden eldöntélettől, minden salaktól megtisztult, a tiszta valóságot leg-egyenesebb úton kereső világnézet, mily közel jut a vallásos felfogáshoz.

Bármily úton induljunk is el, a logikus gondolatok lánc, a mélyreható vizsgálat, mindig ugyanazokhoz a nagy nyílt kérdésekhez vezet. Megtanuljuk megbecsülni az emberi tudás kincsét, de amikor elérjük tudásunk határait, egyben látjuk azt is, hogy az csak kis részletét öleli fel a Világegyetemnek; hogy a nagy egésznek csak törtrészeit ismerjük.

Néha-néha átvillan hozzánk egy fénysugár abból a roppant ismeretlen világból, amelynek szinte felfoghatatlan grandiozitásáról az évmillió fényévi távolságok adnak tanúságot és amelynek örök változásában roppant égitestek keletkezése, fejlődése, úyszólván jelentéktelen epizódoknak számít. Azok a roppant erők, melyek itt időfentül örök munkában vannak, ismeretlenek előttünk; teljesen kívül esnek életviszonyaink, érzékszerveink felfogóképességének határain.

* * *

Minden változik, fejlődik a Világegyetemben, semmi változatlanul meg nem áll a fejlődés útján. A természet erői roppant gazdagságukban az új formáknak kimeríthetetlen forrásai.